

Marcu Gabinschi

ETIMOLOGII FOLCLORICE¹

Abstarct. The article contains some hypothetic etymologies (probably Turkish, Albanian, Serbian and Greek) of Romanian words met in folk-lore texts, as well as some passing remarks about etymologies treated before by other authors.

Keywords: etymology, Turkish, Albanian, Serbian and Greek.

Citind recent unele culegeri de folclor românesc [1; 2; 3], am întâlnit acolo mai multe cuvinte regionale până acum necunoscute nouă (dar câteodată însoțite de un semn de întrebare și în glosare) și a căror etimologie, fiind și ea necunoscută, e de dorit să fie stabilită. Printre acestea se găsesc și cele câteva examinate mai jos, pentru care putem propune, cel puțin la nivel de probabilitate, etimologiile noastre. Pe cât ne-am putut informa după principalele dicționare etimologice și explicative-etimologice, folosite de obicei în asemenea situații², ca și după recente lucrări de etimologie (ale lui A. Graur, A. Avram, Z. Mihail, D. Loșoțni, N. Raevschi și alții), aceste cuvinte lipsesc acolo, nefiind deci etimologizate. De aceea încercăm să dăm etimologia lor mai jos.

¹ În articolul etimologic precedent al autorului („Etimologii – 2010”, „Buletin de lingvistică”, Nr. 12, Anul IX, 2011, p. 46-52) din cauza unei pane a calculatorului a fost scăpată din text nota 5, dar au rămas trimiterele bibliografice nr. 18, 19, 20, 21, la care se referă nota. De aceea, remediind situația, aducem această notă mai jos:

Contrar așteptării, după predarea acestui articol la tipar, la Biblioteca AȘM a apărut ediția anastatică a Dicționarului Academiei Române, în care [18, p. 35] găsim cuvântul *falagă* cu mențiunea de învechit și cu trimiterea la *falangă*. Despre acesta, după multe exemple din scriitori, se spune că „în secolul XVII se găsește uneori și forma turcească a cuvântului *falagă* s.f. (turc. *falaka*)”. Ca etimologie se dă neogrecescul *φάλακρας* al cărui dublet etimologic este *părângă*. Această ultimă etimologie e corectă, însă prezentarea lui *falaka* ca o formă turcească a cuvântului grecesc nu e convingătoare. E drept că marele dicționar turcesc-rus [14, p. 288] nu-l dă pe *falaka* printre arabisme, însă dicționarele turcești mai vechi, de care ne-am condus [19, p. 304; 20, p. 184; 21, p. 172], îl dau pe *falaka* cu mențiune de arabism. Apropierea de *falanga* ar fi deci în românește ceva secundar, bazat pe asemănarea fonetică (cum e, de exemplu, perceperea lui *lăcaș* ca o variantă a diminutivului lui *loc*, pe când în realitate e vorba de ung. *lakás* „loc de trai; locuință, apartament”). Tot așa se percep ca variante slavismele *a se stărui* și *a se strădui*, la origine cuvinte cu etimoane diferite, cf. resp. rus. *стараться* și *стараться*).

² Ce e drept, cu excepția Dicționarului Academiei Române și a celui al lui A. Scriban, iarăși cu neputință de găsit la Biblioteca AȘM.

erchen

E vorba de contextul din Oltenia – *Chiro, Chiralino, / Frumoaso copilo, / Scoate-ți tu cuțitu / Și să tai erchenu, / Ca s-ajung Arapu, / Să-i tăiem lui capu* [1, p. 146]. Sensul lui *erchen* nu ne e cunoscut, și în „Glosar” [1, p. 429] în loc de explicație stă „?”. Deci etimologia o propunem numai cu condiția că sensul, cel puțin cel primar, este ceva ca „tânăr, băiat, flăcău” ș.a. sau metafora lui, în care caz etimologia ar fi transparentă: ar fi vorba de tur. *ergen* „bărbat matur necăsătorit, flăcău” ș.a., împrumutat cu același sens de câteva limbi balcanice. Dacă însă rom. *erchen* înseamnă altceva (ceea ce nu se poate stabili cu siguranță din text), etimologia rămâne necunoscută. Cât despre deosebirea dintre *k* și *g*, aceasta n-ar fi o piedică pentru etimologizarea noastră, deoarece astfel de oscilații nu-i sunt străine limbii române, în special în cuvintele împrumutate. Nu o dată am citat cazuri ca *priboi – briboi, călbează – gălbează* ș.a., iar citind recent [3], am întâlnit acolo, chiar pe una și aceeași pagină *și-a descheiat sâmpocul de la curea* și mai jos *La loc, zâmboc, / Că n-avuseși noroc!* (p. 290), *zâmboc > sâmboc* fiind un slavism (cf. rus. *зубок* cu nazalitatea deja înlăturată, dar păstrată în românește) care înseamnă „cuiul cataramei ce se bagă în gaura curelei”. Iar în [1] întâlnim passim *fo* în loc de *vo*, ca în *fô zece* ș.a.

Deci soluția depinde de sensul lui *erchen*, încă necunoscut.

P.S. În Dicționarul Academiei Române, apărut la Biblioteca AȘ RM abia anul acesta, este dat *elchen* ca împrumut a tur. *yelken* „velă, pânză”, ceea ce se poate potrivi cu contextul citat mai sus. Este de mirare însă că editorii volumului nu știau de acest sens al lui *elchen*.

a înzita

Acest cuvânt însemnând „a îndemna” [2, p. 598] l-am întâlnit în contextul *Măieran de pă deluț / – Ce stai, bade, – așa blânduț? / Ori te-o-nzitat oarecine / Ca să nu grăiești cu mine. / De te-o-nzitat fetele. / N-aibă noroc bietele: / De cununa ce verzie / Și de sfânta cununie; / De te-o-nzitat feciorii, / N-aibă noroc săracii; De struțu cel mohorât / Și de sfântu jurământ* [2, p. 205].

Cuvântul pare a fi format prin răspânditul confix verbalizator *a în ...a* de la o temă nominală, ca și, de ex., *a încheia* de la *cheie*, *a înjgheba* de la *jgheab*, *a întrista* de la *trist* ș.a. Dar nu avem în românește tema derivatoare *-*zit-*, ceea ce ne face să ne gândim la împrumutul unui verb întreg dintr-o altă limbă. Ca acesta, din câte știm, cel mai vizat este verbul albanez *nxit* sau *nxitoj*, al cărui sens tranzitiv este „a grăbi, a iuți”, dar și „a îndemna, a stimula, a îmboldi, a da ghes, a încuraja; a inspira, a exalta, a stârni” și asem. [4, p. 711]. Deosebirea dintre alb. *nx-* și rom. *-nz-* nu este o piedică pentru deducere. Pe de o parte, în albaneza comună nu există acum cuvinte care ar începe cu *nz-*, posibil aici cândva (vezi [5, p. 329]), devenite ulterior respectiv *nxis/nxit*, *nxitim* „a se grăbi”, *nxitim* „grabă”. Cuvintele albaneze ce încep cu *z-*, devenind baza celor în *n-*, capătă nu *nz-*, ci *nx-*: cf. de ex., *i zi* „negru” > *nxij* „a înnegri”, *zë* „a lua” > *nxë* „a învăța” ș.a. Pe de altă parte, în românește, în pronunțarea general acceptată nu există

cuvinte începute cu **ndz*. Chiar de la *zi*, pronunțat dialectal ca *dzî*, se formează *a înzâli*, în pronunțarea românească comună aici se aude *înz-*.

Deci corespondența fonetică dintre alb. *nxit* sau *nxitoj* și rom. *a înzita* nu întâlnește piedici. Corespondența semantică (vezi mai sus) e și ea pe deplin reală, nedepășind deosebirea de sensuri ce apare în cazurile împrumuturilor. Ca o paralelă fonosemantică apropiată a lui *nxit(oj)* – *a înzita* se poate aduce cuplul deja identificat albano-român: alb. *vajtoj* „a jeli, a bocii” ș.a. – rom. *a se văieta* (var. *a se văita*).

În circulație, verbul maramureșean *a înzita*, fixat într-un cântec din s. Rozalvea și practic necunoscut în afara acelei localități (nu degeaba e explicat în glosar) nu ține de stratul românesc comun al tradiționalelor româno-albanisme, identificate încă de J. Thunmann în 1774, ci face parte din puținele regionalisme românești de origine albaneză relativ recentă, cum sunt *dandăr* „om străin”, *ghiutură* „legătură”, *shtează* „piuă”, detectate de G. Weigand (vezi [6, p. 122]), și, după cum am presupus noi recent, basarabenismele *barc*, *chimtuț*, *tartabel*, *țurană*.

provar

Contextul acestui cuvânt este următorul: *Iorgu Iordan/ Ficior de mocan /- - -/, Fată sărbatică. / Mare năprasnică. / Cu vidra nainte, / Tot luând aminte, / Cu șoimul pe mână / Cu ogari / Provari* [1, p. 68]. În glosar (p. 133) explicarea se reduce la „?”, adică nici etimologia, nici chiar sensul cuvântului nu se dau. Noi putem s-o facem doar la nivel de presupunere. Odată ce e vorba de mocani, e posibil ca *ogari* să aibă aici sensul de „câine ciobănesc”, în care caz *provar* ar putea să fie o haplologie a gr. *προβατάρης* „cioban, păstor”, în special la oi, de la *πρόβατο* „oaie”, cu mai multe derivate, printre care *πρόβ(ε)ία* „piele de oaie / de berbec”, *πρόβειος* adj., „de oaie, de berbec” ș.a.

Observații pe margine

În contextul *Ceva tainic însă tot îl mai aducea în aretul acela, așa că a ajuns să se deprindă cu zgomotul care nu mai înceta* [3, p. 65] găsim *aret* explicat în nota din subsol ca „jur”. Cuvântul, până nu demult fără o etimologie general acceptată, a fost etimologizat recent de către N. Raevschi [7, p. 80-83] ca un posibil coreflex al alb. *rreth* moștenit, iar în română preluat ca element de substrat din ipotetica „daco-moesică”. Alb. *rreth* „cerc, jur; raion” ș.a. cu multe derivate și frazeologisme într-adevăr pare a fi un probabil prototip al rom. *aret* (deși aici nu sunt excluse contaminări cu alte etimoane aduse în discuție). Oricum, etimologia lui N. Raevschi, în măsura în care vizează albaneza cel puțin ca una din sursele lui *aret*, e plauzibilă. În favoarea ei se poate aduce și următorul argument pe care dânsul nu l-a invocat. E drept că până acum lui *th* albanez i s-au adus patru corespondențe fonetice românești: *th* – *s* (ca în *i tharbët* – *sarbäd*), *th* – *ț* (ca în *thark* – *țarc*), *th* – *č* (ca în *thump* – *ciump*) și *th* – *f* (ca în *thërrimë* – *fărăma*). Pentru corespondența *th* – *t* (ca în *rreth* – *aret*) dlui nu aduce paralele. Însă dacă ne amintim de oscilațiile ca *gâlbează* – *câlbează* (alb. *gëlbazë* – *këlbazë*) și ținem cont de cuplurile cu alb. *dh* – rom. *d* (ca în *hurdhë* – *leurdă* și *shkardhë* – *zgardă*), discutatul *th* – *t* apare

ca o variantă surdă a lui *dh* – *d*, deci ca ceva real în cadrul oscilațiilor dintre sonoră și surdă, sporadice în română, dar mai frecvente în albaneză (cf. până și *doktor* – *toktor*).

Despre recenta noastră identificare a lui *Ermurache* ca derivat al reflexului moștenit al lat. *Hermolaus* (< gr. *Ερμόλαος*) putem constata că acesta are un dublet etimologic împrumutat: cf. *Ermolachie*. De ex., povestirea „Părintele Ermolachie Chiseliță” de Eminescu (vezi „Религия – о сферэ...” Кишинэу, 1988, p. 79-85), conține pasajele *îl mai chema și Ermolachie Chiseliță* (p. 79), *Foarte frumos îi ședea potcapul părintelui Ermolachie* (p. 80) ș.a. Deci avem încă un caz de dublare etimologică din domeniul antroponimiei, cum sunt de ex., *Nicoară* – *Nicolae/ Neculae* sau *–giurgiu/ –georz –Gheorghe* – *George* sau *–medru/ –metru –Dumitru/ Dimitru, –măria –Maria* ș.a.

Apropo de *hulub*, dublet de nivel indoeuropean al lui *porumb, porumbel*, putem aduce regionalul *golumbel* (cf. *Golumbel galben în pene, / Du-te la a mea muiere* [2, p. 579], slavism ca și *hulub*, dublet mai apropiat al lui *golumbel*).

Iar în prefața din [3, p. 28] citim ...*munte căruia i se zice astăzi „Basaraba”*, constatare ce ar putea vărsa anumită lumină asupra denumirii Basarabiei.

În sfârșit, următoarea observație. În [3, p. 89] cităm *S-au dus militari la lucru; s-au cărat după aceea mai târziu maluri întregi de pământ de alături*. De aici se vede clar sensul (atribuit cuvântului în mod figurat, ceea ce însă n-ar fi putut sa aibă loc fără sensul primar) de „munte”. Același sens l-am adus recent și din Creangă (*– Din care sat de la voi? – Iaca de acolo, tocmai de sub acel mal – arătând negustorului cu mâna spre un deal* (И. Крянгэ, Оперэ, Кишинэу, 1972, p. 312), iar mai înainte am adus și figuratul *maluri de vreme* întâlnit nu o dată în poveștile lui G. Botezatu, cf. alb. *një mal dite „(aproape) toată ziua”* (literal „un munte de zi”). Cf. și *curechiul stă maluri* (din vorbă) ș.a., dar și *un mal de om*, cu sensul evident metaforizat de „munte”, nu de „țărnișă”. Din toate acestea se vede clar sensul de „munte” al rom. *mal* și e de mirare că acesta e de obicei ocolit la acest cuvânt în dicționarele românești, când dau sensul de „țărnișă, margine; litoral”. Dar tocmai sensul de „munte” leagă cel mai strâns rom. *mal* cu alb. *mal* „munte”, foarte frecvent în albaneză, având mai multe derivate și fiind baza multor frazeologisme, de altfel unul din foarte puținele etimoane atestate direct ca toponim dacic și ilir. Această deficiență a dicționarelor trebuie numai decît înlăturată.

Și încă ceva. Confruntându-se în dicționare acest rom. *mal* și alb. *mal* „munte”, ultimul se scrie greșit ca *mall* (vezi, de ex., [8, p. 111; 9, p. 460]) care denotă cu totul altceva, latinismul *mall* însemnând „dor, nostalgie”, iar turcismul omonim al lui „avere, marfă”. Deci referințele la autohtonisme trebuie făcute după izvoarele prime, nu reproducând greșelile altora, înrădăcinate în literatura anilor trecuți³.

Referințe bibliografice

1. Tocilescu Gr. G., Țapu Ch. N. *Materialuri folcloristice*. București, 1980.
2. *Antologie de lirică populară românească*. București, 1980.

³ În [10] găsim unele dialectisme, a căror etimologie nu o dau principalele dicționare (chiar dacă le conțin). Aceasta însă fiind destul de transparentă, ne limităm mai jos doar la unele comentarii despre ele.

4. Topciu R., Milonashi A., Topciu L. *Dicționar albanez-român. Fjalor shqip-rumanisht*. București, 2003.
5. Mann S. E. *An historical Albanian-English dictionary*. London – New York – Toronto, 1948.
6. Rosetti Al. *Istoria limbii române II*. București, 1964.
7. Raevschi N.D. *Etimologii și alte studii de lingvistică*. Chișinău, 2006.
8. Eremia A. *Termeni geografici*. Chișinău, 2006.
9. Vulpe A. *Dicționar explicativ și etimologic*. Chișinău, 2007.
10. Caraman P. *Literatură populară (Caietele Arhivei de folclor, III)*. Iași, 1982.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Astfel, în [10, p. 343] întâlnim *Și-i bate și-i schingiuște / Ca sa-i spuie de un hat bun*, pe urmă *C-am aflat de-un hat porumb*, pe urmă *A venit hatu să-mi ia*. În glosar *hat* e comentat ca *at* „cal de călărie”. De aici e clar că sursa e cuvântul mai multor limbi turcice (inclusiv al limbilor turcă și găgăuză) *at* „cal”.

Tot acolo găsim *belghir*: *Ia tăieți voi belghirii*, și mai jos *Belghirii ca să mi-i taie* (p. 277), comentat în glosar ca „*belghiri* – cai”. Aici avem schimonosirea lui *beygir*, iranismul turc și găgăuz însemnând „cal”.

Mai jos citim *Și-a umplut hobăile / Și toate vâlcelele* (p. 351), comentat în glosar ca *hobăi* „văi înfundate, râpi”. E de mirare că A. Eremia pentru *hobaie*, *hobană* și *hobac* constată „etimologie necunoscută” [8, p. 50], dar nu le pune în legătură cu *obană* „loc cu bulboane”, înregistrat de Dumnealui în localitățile cu populație găgăuză” [8, p. 128], din a căror limbă deduce pe drept cuvânt termenul: cf. găg. *oban* cu sens apropiat. Sursa îndepărtată e probabil iranicul *ab* „apă; râu” (presupusă bază și a hidronimului siberian *Obi*).

De relevant că oscilațiile prezente în *at* – *hat* și *obană* – *hobană* sunt proprii găgăuzei, cf., de ex., (*h*)*angî* „care”, (*h*)*ani* „care, că”; (*h*)*erif* „flăcău; jlob”, ș.a., (*h*)*izmet* „serviciu” ș.a.m.d.

În sfârșit, *jegniță* (ca în *Cu orz din jegniță / Cu fânu tocat* (p. 35), glosat (ca și *jigniță*) ca „magazie de cereale, hambar” e o schimonosire a ucr. *житниця* cu același sens.